

Марко Шукунда

докторанд

Верска политика Константина Великог изражена кроз царске конституције Codex Theodosianus-a

Сажетак: На почетку рада аутор описује историјске околности и духовне прилике у време цара Константина Великог да би се што детаљније упознали са околностима које утичу на његову верску политику. У следећем делу рада прелазимо на саме законе кроз које можемо пратити његову верску политику. У првом поглављу се износе и анализирају закони који се односе на Цркву и хришћанство. Затим аутор анализира законе о јеретцима, Јеврејима и паганима. На крају рада се обрађују закони који се тичу религије уопште, а који се тематски не могу сместити у претходна поглавља.

Кључне речи: Цар Константин, верска политика, Црква, царске конституције, Codex Theodosianus

Увод

Доба цара Константина је јако специфично и означава једну од највећих прекретница у историји како хришћанства, тако и човечанства. До 4. века, односно до периода владавине цара Константина, једно од главних обележја Цркве јесте борба против државе, која је у хришћанству видела велику претњу по званичну паганску религију.

Кључна личност која је у хришћанству видела велики потенцијал и истиниту веру јесте цар Константин, који је због својих дела и узорног живота заслужио да носи епитет Велики. Од његовог доласка на трон Римског императора дотадашњи непријатељски однос према Цркви се у корену мења. Године 313. Црква постаје слободна, а хришћанству се даје равноправност са свим другим религијама у Царству.

Догађај признавања Цркве од стране државе је имао тако крупне последице да то није могло да се не одрази и на унутрашње уређење црквених односа. Сви проблеми који се јављају у Цркви пролазе кроз државне процесе и цар узима активног учешћа у њиховом решавању. Примећује се јасна разлика и раскорак у односу на живот Цркве прва три века. Управо у сврху остварења и очувања мира, цар се на све могуће начине бори против јереси и раскола који се јављају, само да би сачувао њено јединство и ауторитет. Мистерија која покреће питање да ли је цар Константин био истински хришћанин или само мудри политичар који је добро искористио хришћанску веру за своје државне циљеве вероватно никада неће бити до краја расветљена. Међутим, једно је сигурно, од времена цара Константина Великог хришћанство постаје слободно и креће да заузима читав до тада познати свет.

Константиново порекло и сусрети са хришћанством

Flavius Valerius Constatinus (Константин Велики) је био син Констанција Хлора и његове жене Јелене. Податке о животу и делу цара Константина можемо пратити

са историјски релевантним сведочанствима тек од његовог проглашења за владара западног дела Римског царства 306. године. Сви подаци пре ове године су оскудни и већину нам саопштава Јевсевије Кесаријски у свом делу *Живот цар Константина*.¹ Овде се приказује његова младост и наклоњеност према хришћанству, док су сви други цареви представници паганске религије коју Константин одбацује.² Када говоримо о Константиновом сусрету са хришћанством у његовој младости, морамо такође рећи да су подаци веома скромни. Наиме, црквени писци без сумње величају његовог оца Констанција као цара који једини није прогонио хришћане и који им је био наклоњен.³ Овај податак је јако битан, јер је очева верска политика формирала и религиозну свест сина, који без сумње наставља да иде очевим стопама. Говорећи о религиозној свести цара Константина никако не смемо заобићи његову мајку Јелену, преко које највероватније и долази у додир са хришћанством.⁴ Немамо конкретних података да је у то време она примила хришћанску веру, али свакако је била на правом путу да је прими, што ће се касније и десити. Као први човек Римског царства и као онај коме је превасходни циљ *pax Romana* (мир у држави), Константин се морао бавити религијским питањима и религијском доктрином. Будући да је хришћанство задобило слободу и стекло велике симпатије код цара, њему се обраћа Црква, као и парацрквене заједнице да реши њихове актуелне проблеме.⁵ Од издавања Миланског едикта 313. па све до своје смрти 337. године Константин је био у средишту црквених проблема и улагао је велике напоре да се они реше. Због његовог труда Црква га није заборавила и увек га је величала и представљала као свог великог заштитника.

Политички сукоби и проглашење Константина за цара

Како би најбоље разумели околности које су се догодиле и проблеме који су се јавили приликом борби, ратова и узурпација престола на царском двору, морамо пре свега разјаснити на који је начин Римско царство било устројено. Не задирући у дубљу историју Рима од самих његових почетака имамо за циљ расветљавање оног дела историје који је за нас битан, а то је време непосредно пре доласка на власт централне личности нашег рада — Константина Великог.

Цар Диоклецијаном који је био родом из Далмације⁶ дошао је на власт 20. новембра 284. године, тако што је проглашен од стране војске за цара и у почетку је био узурпатор царске власти.⁷ Значајан је по томе што је започео реформе царства које је Константин довршио и усавршио, а које су се тичале: врховне власти, економије, војног устројства и реорганизације провинција. Укинувши апсолутну власт једног човека, који би све држао у својим рукама, одвојио је војну и цивилну власт. Најзначајнија реформа, између осталих, се тичала врховне власти. Дотадашњи Августов принципат заменио је доминатом, где цар постаје *dominus*, господар који стоји у непосредној вези са божанством и поседује апсолутну власт над свим пода-

¹ Памфил Јевсевије, *Живот Константин*, Шибеник, 2013., I, IV–V

² М. Сајловић, *Милански едикт у контексту реформи 3. и 4. века*, Београд, 2011., 109 стр.

³ Прогони у његовим територијама нису били интензивни и поштовао је људски живот. Упореди: Лактанције, *О смрти прогонитеља*, превела: М. Милин, Београд, 2011., XV

⁴ Сајловић, *цит. дело*, 113 стр.

⁵ Први спор који је директно морао да реши тиче се раскола донатиста.

⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1969, 50

⁷ Сукобио се са царем Каринином и изгубио одлучујућу битку на реци Маргус (Морава), али је Карина убила његова војска и прогласила Диоклецијана за цара

ницима. Још једна промена која је извршена у врховној власти била је увођење тетрархије (четворовлашћа).⁸ Диоклецијан шаље на Запад свог пријатеља Максимијана Херкула 285. године и поставља га за цезара, како би смирио групе банди које су правиле немире. После дугих борби са варварским племенима, увидели су да војска више није у стању да ситуацију држи под контролом, па су изабрали себи два цезара и проширили систем владавине 1. марта 293. године. Диоклецијан је поставио Максимијана Галерија, а Максимијан Констанција Хлора.⁹ Тада је изјавио да *од њага у држави заувек преба да њостоје двојица већих, као владари, и двојица мањих, као њихови помоћници*.¹⁰ Од тог тренутка имамо владајући колегијум од два августа, од којих један влада истоком, а други западом, и сваки има по једног помоћника, савладара који носи титулу цезара. Оно што је обележило Диоклецијанову владавину су свакако крвави прогони хришћана који су отпочели 303. године, а до којих је он био упамћен као изузетно поштен и добар владар.¹¹ Како је планирано, оба августа су се повукла 1. маја 305. године, а наследили су их њихови цезари. Нови цезари су били Максимин Даја на истоку и Север на западу, при чему су заобиђени Максимијанов син Максенције и Констанцијев син Константин. Овај догађај је историји познат као друга тетрархија, којој није било суђено да буде новог века.¹²

Диоклецијан је изабрао Севера по наговору Галерија, који је био *бучан и врач, њијаница, коме је дан ноћ, а ноћ дан*.¹³ Други цезар је био Даја, који је био *пољудивљи младић, коме је (Галерије) наредио да узме име слично његовом, Максимин, а истовремено је био рођак Галеријев*. На тај избор цезара Диоклецијан је одговорио Галерију: *Не дајеш ми одговарајуће људе, којима се може поверити управљање државом*.¹⁴ После абдикације Диоклеција, Константин одлази код оца на запад, где заједно са њим учествује у војним походима. Јула 25. године 306. је преминуо Констанција Хлор, а војска тада бира Константина за августа, кога је народ поштовао и волео. Пошто је овим актом постао узурпатор морао је брзо да реагује, па је признао Галерија као старијег августа, а он њега прихвата као цезара, док по правилима тетрархије поставља Севера као августа. Оваква расподела власти није се допала Константину, али није био једини. Наиме, у Риму сенат, преторијанци и грађани бирају Максенција за августа, јер су били против Галерија, који је својим указима смањивао њихов углед. Галерије га није признао, што је било нормално по следу догађаја, а такође ни један други владар, тако да је од свих сматран узурпатором.

Тада Галерије шаље Севера, на Максенција, коме се придружио Максимијан, што доводи до ситуације у којој је грађански рат неизбежан. Међутим, темељ Северове војске су сачињавали Максимијанови ветерани који су прешли на страну Максенција, а Север је побегао у Равену где је и скончао. Након ових догађаја, Галерије је пошао у војни поход на Максенција 307. године, али није успео да га порази, тако да је овај био владар Италије наредне 4 године. Надајући се да ће му Диоклецијанов ауторитет помоћи да добије власт затражио је од њега помоћ, али овај није хтео да прихвати никакво царско звање, иако се поново политички активирао. На састанку који је одр-

⁸ P. Saris, „Istočno rimsko carstvo od Konstantina do Iraklija (306–641)“, у: *Oksfordska istorija Vizantije*, priradio: S. Mango, Beograd, 2004., 37 стр.

⁹ Мичел, С., *Историја њозној Римској Царствува 284–641*, превео са енглеског: У. Миливојевић, Београд, 2010., 88

¹⁰ Burkhart, J., *Doba Konstantina Velikog*, превео с немачког: D. Janic, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2006. 40;45

¹¹ Успенски, Ф., *Историја Византијској Царствува ог 6. го 9. века*, превео: З. Буљгић, Београд, 2000., 74–75

¹² Gibon, E., *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, Beograd, 2007., 133–134

¹³ Лактанције, исто, 45

¹⁴ Исто

жан 11. новембра 308. године у Карнантуму, надамак данашњег Беча, одлучено је да Константин буде изабран за цезара запада, а за августа је изабран Ликиније, док Максенције није признат. Овим је нарушен систем тетрархије, јер је за августа изабран човек који претходно није био цезар. Овај сабор је уместо решавања проблема изазвао додатни спор, јер је довео још једног претендента на власт. Ликиније је требао да добије Италију, али пошто је тамо био Максенције, он се сместио у Панонији. Константин није желео да буде потчињен Ликинију и због тога одбија титулу цезара, а Максимин Даја, револтиран што је прескочен, себе проглашава за августа 310. године.

Након смрти Максимијана Константин је увидео да је сукоб са Максенцијем извештан и отпочиње припреме за рат. За то време слична је била ситуација и на истоку. Галерије се разболео од тешке болести и умро у Никомидији у мају 311. године. После смрти старијег августа, Максимин Даја је пожурио да се учврсти у Малој Азији, пошто је био најстарији по рангу. Ликиније који је држао Балканско полуострво је имао амбиције да се прошири на ту страну, тако да је Константин добро проценио да ће се Ликиније побринути за Дају, зато је он своју пажњу усмерио према Максенцију.

Затим, Константин склапа савез са Ликинијем, који се у том тренутку показао као најспособнији и најдостојнији, а као потврда тог споразума уговорен је брак између Констанције, Константинове сестре, и Ликинија. После овог споразума Константин је кренуо на Максенција са четвртином своје војске, јер је остатак остао да брани северне границе царства. Његова војска је бројала око 25 000 војника и била неупоредиво мања од Максенцијеве. Прво су освојене Верона, Аквилеја и Модена и пут ка средњој Италији је био отворен. На путу за Рим, Константин је имао чудесно виђење крста на небу са натписом *Овим њодећуј* и тај крст је ставио на заставе и штитове војника. Чим је стигао до Рима, опсео је град и затворио луку и претњом глађу желео да унесе пометњу у Максенцијеве редове. Догађаји који ће уследити сматрају се као историјска прекретница и потребно је детаљније образложење и опис у који ћемо се упустити како би их подробније расветлили.

Битка за Рим и Константиново обраћење

Ова битка се одиграла 28. октобра 312. године против цара Максенција и догађаји који су ушли у легенду на путу до Рима су нам познати као чудесна виђења, која су се догађала само у апостолском периоду и за време Христовог живота на земљи. Константин је био јединствен цар, чија је власт била по вољи и промислу Божијем и његовим призивањем се ретко ко од људи може похвалити.¹⁵ Како нам је познато, цар Максенције је био склон чаробњаштву, убијању жена и деце како би му жречеви могли читати судбину, док је Константин признавао искључиво и несаломиво садејство једног Бога. Размишљао је каквог би то Бога требао себи призвати у помоћ и том приликом дошла му је на памет помисао да је велики број државних лица који су полагали своју наду на богове и служили им жртвоприношењима и даровима завршило свој живот срамно и у мукама. Само је његов отац Констанције ишао супротним путем, па се и син одлучио да крене истим.¹⁶

На том путу до Рима, док се молио и износио свесрдне благослове Богу удостојио се чудесног виђења. *Одједном у њодневном часу дана, када је сунце већ њочело да се нађиње ка зайаду*, говорио је цар, *видео сам сојсйвеним очима сасйављено од свејило-*

¹⁵ Јевсевије Памфил, *Историја Цркве*, Шибеник, 2003., XXIV

¹⁶ Исто, XXVII

сѣи и лежеће на сунцу, знамење крста са највишим: Овим њодећу! (грч: τούτο νικά). Затим му се у сну јавио сам Господ Исус Христос Син Божији, јер се он питао у недоумици шта би то могло да значи, и заповедио да начини барјак (заставу) са истим знамењем, да би му то служило за заштиту од напада непријатеља. Уставши заједно са наступањем дана дао је заповест мајсторима који су били вешти у занату обрађивања злата и драгог камења, да начине исти знак, детаљно им описавши како га је видео.

Историјски извори нам сведоче да је Константин заповест коју је примио од Господа спровео у дело, ставивши на заставу, кациге и штитове војника Христов монограм и то је имало јасну поруку: да цар и војска иду у бој под заштитом Хришћанског Бога. Управо захваљујући Божијем вођству Константин у преломном моменту битке добија снагу да победи непријатеља.¹⁷

Важна чињеница је да по уласку у Рим он није учинио оно што се од њега очекивало, јер за разлику од својих претходника није отишао до Капитола, како би принео уобичајене жртве Јупитеру у знак захвалности за победу.¹⁸ Уместо тога, обратио се сенаторима, којима је обећао повраћај привилегија, права и слободу. Затим је окачио велики натпис на стубове, где је писало да су спасоносни барјаци са знаком хришћанског Бога које је носио у бој чувари Римске земље и целог царства.

Константин као световни император и хришћански владар

Након победе над Максенцијем Константин је одмах јасно истакао да се у својој власти неће ослањати на паганска божанства, нити ће им приносити жртве. О овоме сведоче и незнабожачки писци тога времена.¹⁹ У фебруару 313. године два цара, Константин и Лициније, су се састала у Милану како би сагледали новонасталу ситуацију и водили значајне преговоре о политичким плановима за будућност Царства. Цареви су се сложили да је верско питање једна од најважнијих области коју треба правно уредити. У овим верским питањима је на састанку Константина и Лицинија постигнут договор који модерни истраживачи означавају као — Милански едикт.²⁰ Треба истаћи веома важну чињеницу која непрестано прати Милански едикт. Наиме, често се може прочитати у литератури да је цар Константин издавањем овог едикта уздигао хришћанство на ранг државне религије. То уопште није у сагласности са текстом едикта. Милански едикт говори о верској толеранцији, по којој хришћани слободно могу да исповедају своју веру. Хришћанство ће бити уздигнуто на ранг државне религије тек у време цара Теодосија I Великог.²¹

Такође, Константинова одлука да донесе Милански едикт јесте мудар потез великог државника. На мноштву примера се показало да држава није у стању да уништи хришћанство које је непрестано напредовало. У сваком случају, Милански едикт ће у историји бити упамћен као један од најважнијих догађаја од кога креће ново доба.²² Инспирацију за доношење Миланског едикта, како Константинови савремени-

¹⁷ Поповић, Р., *Извори за црквену историју*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006., 99

¹⁸ Malalas, John, *The Chronicle*, a translation by: E. Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott with B. Croke, J. Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly, A. Moffatt, A. Nixon, Melbourne, 1986., XIII, II

¹⁹ Зосима описује Константиново неучествовање у жртвоприношењима као његово пркошење Римским боговима. Упореди са: Zosimus, *New History*, London, 1814., II, XXXXIV

²⁰ Поповић, Р., *Васељенски сабори Први, Други и Четврти — одабрана докуменџа*, Београд, 2012., 40–42

²¹ Радић, *циџ*, дело, 96 стр.

²² Матић, З., „Однос државе и Цркве у периоду одржавања Првог васељенског сабора“, *Свети цар Константин и историјски и теолошки аспект Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 83–124 стр., 89

ци тако и наредни нараштаји, виде у преобраћеној личности цара Константина. До Миланског едикта прогони су били доминантни на религијском плану у римској држави, али издавањем овог едикта паганству се задаје страشان ударац и оно постепено почиње да слаби. Из текста едикта видимо да се Константин не задовољава само одлуком да хришћанима подари слободу исповедања вере, него жели да исправи и неправде према њима.²³ Управо од овог периода верску политику цара Константина можемо пратити кроз државно законодавство, односно царске конституције које су сачуване у Теодосијевом кодексу. Сам текст Миланског едикта није нашао своје место у Теодосијевом кодексу и из тог разлога неће бити предмет нашег рада.

Повластице додељене Цркви

Први кораци цара Константина као заштитника Цркве били су веома смели и упечатљиви. До тог периода хришћанство је било под тешким прогонима и било је строго забрањено да му се приступа. Почетком фебруара 312. године цар Константин прави један од највећих преокрета, како у световној, тако и у црквеној историји до тада, хришћанство постаје слободно. Другим речима, цар Константин у потпуности испуњава своју улогу владара прописујући разне законе, али се види труд и жеља да се не наруши слобода Цркве. Доста ових закона везује се за финансијске повластице којима је Црква ослобођена од плаћања разних пореза и један од првих закона којим проглашава да је Црква ослобођена плаћања пореза издаје 17. јуна 315. године:

Цар Константинин Проклијанусу

Са изузетком Нашеј приватној власништва, власништва Католичанске цркве, домаћинства најлеменитијеј Еузебија, негдашњеј конзула (нејвероватније се мисли на Еузебија који је био конзул 347. године, чија су деца били Еузебије и Хийатинијус, конзули 359. године и царица Еузебија, сујруга Константинијусова) и домаћинства Арсакеса, краља Јерменије, ниједна особа, у складу са овом наредбом, нема право на олакшице на породично власништво, будући да је њемениити иатриције Датијанус (конзул 358. године), коме је претходно додељено ово право, захтевао да му се исто одузме, инсистирајући на томе њодједнако колико други захтевају да им се ово право додели. Стога ће свако да њлати суму њредвиђену Нашим законом и више се од њега не захтева. У случају да неки намежник или њубернатор захтева да се њорез некое врати, сам ће морати да надомести оно што се другоме врати и да за њега њлати суму.²⁴

Након што је држава дала повластице Цркви као институцији, почиње да се бави и њеним члановима, тако да имамо низ закона који говоре о ослобађању клирика од плаћања пореза, али и разних јавних дужности, које су били обавезни да врше остали грађани.

Цар Константинин

Сазнамо да је клир Католичанске цркве злостављан од стране једне јеретичке секте, те да су њод толиким њеретом номинација (сировођењем одређених обавезних јавних функција) и удирањем њореза, њрошивно њривилетијама које им њприпадају и које су им додељене у складу са њиховим њоложајем. Стога, уколико дисте нашили или чули за особу која се налази у њаквом њоложају, за њега ће се наћи неко ко ће да ња замени у њисуњавању

²³ Он тражи да им се врати узета имовина и изграђује многе хришћанске објекте.

²⁴ *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*, translation with commentary, glossary, and bibliography by: C. Pharr, New Jersey, 1952., XI, I, I

ће функције. Овим су пројасом, иакође, преходно поменути припадници порепоменуће религије пошћењени таквих законских обавеза.²⁵

Цар Константин Октавијану, коректору Луканије и Брушијума (у јужној Италији)

Они који своју службу посвете величању и слављењу Бога, њи. они које зовемо клиром, не смеју да врше никакве обавезне јавне функције, осим ако би, у случају добохулне мржње каквих људи, изгубили свој положеј у светој служби.

Тумачење: Овим законом се пројасује да нико од клира не може да начини сакуљаче пореза. Овим законом се налаже да је такав клир пошћењен било какве обавезне јавне службе, односно сваке обавезе и поробљавања, и да је дужан да верно служи Цркви.²⁶

Цар Константин Валентијанијану, уравниољу Нумидије

Чињачи Светога писма, ипођакони и остали свешћени чиновници који су кроз неправду напету им од сираније јереека поштљавњени на ошћинске положеје и дужности, нека буду разрешени таквих служби и нека убудуће, сходно исћочњачкој пракси, буду пошћењени таквих обавеза.²⁷

Колико су клирици били повлашћени говори и чињеница да имамо неколико закона који говоре да се чланови богатих или сенаторских породица не бирају за клирике, јер би ту могло доћи до злоупотребе положеја.

Цар Константин Басију, преторијском претектору

Издаји је указ којим декуриони, као и њихови попомци, ће особе које исћуњавају услове за вршење обавезних јавних функција, не могу да пронађу склонитије у имену или служби клира, те да ће преминуле свешћенике у њиховој служби заменили неко мање имућан који је обавезан јавним функцијама. Могуће је да се пре објаве овог указа тако нешто дошло. Стога налажемо да се свешћеници ослободе било какве сметње, а декуриони, њихови попомци и они поодни за вршење јавне службе, који су део какве службе нашли у окриљу клера нека се раздвоје једни од других, те да се попомци враће својој служби и ошћинама, где ће вршити своје ошћинске дужности.²⁸

Цар Константин Адливију, преторијском претектору

Изузете од обављања јавних функција неће се делили народним претанком, нији свакоме ко овакво изузете захтева збо своје свешћене службе, нији ће се производити људи у свешћенике без мере и пранице, већ, када свешћеник премине, други ће бити изабран на његово место, и по онај који није у сродству са декурионима, и који нема средства којима би могао да врши какву обавезну јавну службу. Стога, ако би дошло до неслањања између ошћине и клира о именовању, уколико би особа својим положејем, пореклом или бојатством била поодна за ошћинску службу, таква особа нека буде лишена свешћеног чина и нека иде у ошћинску службу. Јер имућнима припада свешћовна служба, а сиромашине нека подржава Црква својим бојатством.²⁹

Поред ових привилегија које су имали обични свешћеници, епископске надлежности су биле далеко веће. О овоме нам сведочи чињеница постојања епископског суда за који је Константин донео одлуку да има јачину суда претекта.

²⁵ СTh XVI, II, I

²⁶ СTh XV, II, II

²⁷ СTh XVI, II, VII

²⁸ СTh XVI, II, III

²⁹ СTh XVI, II, VI

Цар Константинин свим провинцијама

Дозвољавамо да се примене жалбе од проконзула, профова, и оних који се парниче у име префекција, без обзира на то да ли се ради о суђењу у случају жалбе, случајевима који су им делеирани или су део њихове јурисдикције. Судија је обавезан да достави којију извештаја ајеланију и Нама, као и захтеве сиранака у сјору, заједно са својим извештајем. Не дозвољавамо право жалбе прејоријским префекцијима који воде случајеве у име Нашеј Височанства, сем у случајевима кад је обожаване Нас у иштану. Уколико сиранка која је изјубила сјор докаже да је уложена жалба, али је судија одбио исиу, сјуише та сиранка прејрефекције како би поново изложио целу сивар као да је жалба прихваћена. Ако ојет изјуби сјор и докаже се да се неоправдано жалио, изјубише парницу и дише изложен рују. Уколико, пак, добије сјор, поднеће Нам шужбу пошив судије који је одбио њејову жалбу како би овај био кажњен на одоварајући начин.³⁰

Конституције које смо изложили у овом поглављу донешене су у временском периоду од 313–331. године, али посебан акценат треба ставити на најраније законе, јер су они посебно утицали на црквени живот. Верска политика цара Константина утврђена на састанку у Милану 313. године вртела се око мисли да цар пронађе најбољи начин како би ускладио однос Цркве и државе. Цар је разликовао истинску Цркву од разних секти и група које су се од ње одвојиле. Константин је покушао да реши заједно са Црквом проблем поводом раскола донатиста и мелитијанаца.³¹ Овај раскол је попримио много шире димензије због тадашњих историјских околности. У то време је цар Константин, као што смо навели у изложеним законима, давао велику помоћ црквама, јер су у претходном периоду гоњења многе цркве биле уништене и разорене. Ово је повлачило за собом да се из повластица и милостије искључују сви они који не припадају католичанској Цркви. Зато је био вољан да помогне успостављању јединства у Цркви, тако што јој је на располагање ставио државне чиновнике који би требали расколнике довести у ред. Из ових догађаја се јасно види царева жеља да Црква буде јединствена и да у њој нема сукоба. Он се стара о угледу Цркве и говори како међусобни сукоби одбацују људе од ње.

Хришћанска мотивације доношења закона

У овом поглављу се бавимо хришћанском мотивацијом доношења одређених закона који су у периоду паганске доминације јако интересантни. Овде пре свега мислимо на законе о празницима и законе о гладијаторима. Најпознатији закон везан за празнике јесте донет 321. године, и везан је за поштовање Дана Сунца (Dei Solis), односно недеље (СТh 2, 8, 1). За доношење овог закона свакако је била заслужна религиозна, односно хришћанска мотивација цара Константина који је у хришћанству препознао истиниту религију.

Цар Константинин Хелијидију

Будући да смајрамо да је нејрисјојно да се на дан посвећен Сунцу, недељом, коју пошјујемо, воде јравне прејирке и нејријјани сјорови незадовољних сиранака, налажемо чињење приоднијих и јоднијих дела јоја дана. Сјоја сви људи имају јраво да ослобађају робове јоја дана и сјорове јравне радње у складу са шим чином.

³⁰ СТh XI, XXX, XVI

³¹ Adamiak, S., „Constantine, Donatists, and the first intervention of the state in ecclesiastical controversies“, у: *Свети цар Константинин и хришћанство Том I*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 191–201 стр.

Тумачење: Иако се налаже да се у свейу недељу посвећену Боју не сироводе расцраве и иарнице, свакако је дозвољено ослобађање од ројсџива и сировођење иравних радњи у вези са ишим.³²

Други закон о празницима је везан за ослобођење робова у недељни дан (СТh 4, 7, 1). Овај закон је донешен исте године и свакако повезан са поменутиим пре њега, тако да стичемо утисак да је цар Константин чврсто одлучио да истакне светост недељног дана и да му да значај најважнијег дана у седмици.

Цар Констџанџинин дискуџиу Хосиџусу

Ако иџобжан човек добрих намера додели слободу својим робовима у окриљу Цркве, чин је иравоснажан иџоџиу оној којим се додељује римско држављџанство са својим уодичајџним формалностима. Тако ираво ириџада искључиво онима који иџаџ чин сироводе иџод надзором еџискојџа. Поред иџоџа, када клер иџодари слободу својим кућним робовима, робовима ириџада ираво да иџоџиуно уживају у иџакој слободи додељеној им у оквиру Цркве и верске заједнице, као и ираво да уживају у слободи додељеној им у иџоследњој вољи, иџе-сџаменџиу, од иџренуџика када се иџесџаменџи оџтвори, за иџиџа нису иџоџиредни ни сведоџи ниџиџи законски иџосредниџи.

Тумачење: Да би роб био ослобођен у окриљу Цркве, иџоџиредно је да буде ослобођен у ири-сусџиву свешџиеника. Роб који додије слободу на иџакав начин истџовремено иџосџаје и ира-ђанин Римској царсџива. У случају да клер иџожели да додели слободу својим робовима (у одсудном часу), иако се чин обавља даље од ока свешџиеника, или само усмено, без ика-квој иџисаној докуменџиџа, робу и даље ириџада иџоџиуна и неоџраничена слобода коју ужи-ва сваки друџи римски ирађанин.³³

Закон о гладијаторима (СТh 15, 12, 1) Константин доноси 325. године, где забрањује ове крваве игре, јер ремете његов мир и мир међу Римским народом. Поштујуџи све-тост живота заповеда да такве криминалце не треба убијати, него послати у руднике.

Цар Констџанџинин Максимусу, иреџиџориџском ирефекџиу

Крвави ириџори ремџеџе јавни мир и унуџиџраиџњи сџокој. Будуџи да сџироџо забрањујемо иџосџојање илаџиџаџџора, они који иџочине какав злочин за које би одџоварајуџа казна била борба у арени, нека казну служе у рудницима како би се издеџило крвоџролиће.³⁴

У непосредној вези са овим законом јесте и закон о забрани скрнављења лица (СТh 9, 40, 2), где видимо да цар Константин под хришћџанским уџиџаџајем схвата да је човек икона Божија и да се мора поштовати.³⁵

Цар Констџанџинин Еумелију (викар у Африџици 316. џ.)

Онај који је осуђен на арени или руднике, веђ у складу са ириџродом иџочињеној злочина, неће биџиџи жиџџосан жиџџом на лицу, веђ ће кривиџа биџиџи означена једним истџим жиџџом на њеџовим шакама и лисџџовима на ноџама, како лице сџиџворено иџо узору на дожанску леџџо-џиу не би било унакажено.³⁶

Закони о јеретиџима

У трећем поглављу ћемо разматрати законе о јеретиџима који су донети у време цара Константина. У Теодосијевои кодексу имамо сачувана 3 закона која се тичу

³² СТh II, VIII, II

³³ СТh IV, VII, I

³⁴ СТh XV, XII, I

³⁵ Сајловић, М., „Хришћџанска мотивација законодавства цара Константина“, у: *Црква у доба свейџој цара Констџанџинина Великој — зборник радова међународној научној скуџиџа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 39–55 стр.

³⁶ СТh IX, XL, II

тематике јеретика (СТh 16, 5, 1; 16, 5, 2; 16, 2, 5). Веома је важно нагласити да су цареви и држава јасно раздвајали јеретике од званичне Цркве, а самим тим су их другачије и третирали. Јеретици су пре свега били искључени из свих повластица које су имали хришћани, што је знало изазвати велике немире (СТh 16, 5, 1).

Цар Константин Дракилијану

Привилегије додељене у вези са религијом односе се само на њрияднике каттоличке вероисповести. Наше је воља да јеретици и расколници буду лишени таквих привилегија и у обавези да врше јавне службе.³⁷

Такође, постојали су случајеви да јеретици употребљавају силу и терају правоверне да им се придруже и да учествују у њиховим ритуалима, али овакве ствари је држава оштро санкционисала, што нам сведоћи конституција (СТh 16, 2, 5).

Цар Константин Хелицију

Будући да смо сазнали да су одређена духовна лица и други који посвећују своју службу каттоличанској вери њриморана од сѣране њриядника различитијих религија да сѣроводе њајанско њриношење жртѣве, овим налажемо да, ако би неко сматрао да они који служе најсвештијем од закона ѣреда да врше ѣразноверне ритуале, ѣај нека би био јавно ѣшидан мошкатама, уколико ѣо ѣеѣов ѣоложај дозвољава. Ако би ѣа, ѣак, ѣеѣов ѣоложај ѣошѣедео ѣаке казне, нека ѣлаѣи високу казну коју ѣе му одредити ѣишѣине.³⁸

Међутим, нису ни они били потпуно обесправљени, што нам сведочи закон (СТh 16, 5, 2) из 326. године, где им се дозвољава да имају своје храмове.

Цар Константин Басусу

Не ѣроналазимо да су новаѣјани били ѣреѣходно ѣолико осуђивани да дисмо им ускратиши оно шѣо су ѣражили. Сѣѣѣа налажемо да им у ѣошѣуности, без узнемиравања, ѣриѣадају ѣихове соѣсѣивене цркве и местѣа за сахрањивање: ѣѣ. оно шѣо је у ѣиховом власнишѣву већ дуѣо времена без одзира на начин на који су ѣо сѣекли. Наравно, морају да се издају ѣройси којима им се забрањује да сѣичу за сеѣе ѣоседе који су ѣриѣадали Цркви ѣре раскола.³⁹

Закони о јеретцима које смо управо навели доносе се у периоду од 323–326. године и за то су највише заслужне историјске околности. Наиме, после донатистичког раскола следећи случај Константиновог мешања у црквене послове догодио се на Истоку, био је то аријански спор.⁴⁰ Улога коју су Оци сабора доделили Константину била је веома значајна.⁴¹ Када је чуо изложење вере Отаца Никејског Сабора, сам цар је први посведочио да је оно православно, јер је изјавио да и он тако верује.⁴² Сабор је завршен осудом аријанства и протеривањем његових главних присталица.⁴³ Тако да од I Васељенског Сабора почиње кажњавање јеретика мерама кривичног законодавства. Овај тренутак има велики значај у историји односа Цркве и државе, јер се осуде јеретика од стране Цркве прате казним мерама од стране државе и саборској одлуци се придаје значај државног закона. Констан-

³⁷ СТh XVI, V, I

³⁸ СТh XVI, II, V

³⁹ СТh XVI, V, II

⁴⁰ Јевтић, Атанасије, *Свешћени канони Цркве*, Београд, 2005., 64–65

⁴¹ Christinaki, E., „Constantin the Great „Episkopos ton ekτος“ (Episcopos rerum externarum)“, у: *Свешћени цар Константин и хришћанство Том I*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 143–155 стр.

⁴² В. В. Болотов, *Историја Цркве у ѣериоду Васељенских Сабора*, Краљево, 2010., 46 стр.

⁴³ Дамаскин, Јован, *О јересима*, Шибеник, 2012., II, V

тиново уплитање у послове Цркве има различит ток, он је почетку заузео став благонаклоне неутралности, али временом се све више упустио у црквене проблеме, постајући њен отворени заштитник.⁴⁴

Односи Цркве према држави онако како су се развили у време цара Константина наравно да нису били идеални, али је Константин био задовољан тиме што је на Сабору у Никеји било успостављено јединство.⁴⁵ Иако Константин још увек није био крштен и није постао званични члан Цркве, он се поставио као њен заштитник и управитељ. Његови односи према Цркви не заустављају се само на пуким формалностима, него у миру и просперитету Цркве он види и сигуран напредак државе, тако да улаже све своје напоре да и Црква буде јединствена.

Закони о Јеврејима

Следеће поглавље је посвећено законима о Јеврејима и у периоду владавине цара Константина проналазимо 6 закона сачуваних у Теодосијевом кодексу. Из ових закона пре свега видимо однос јудејства и хришћанства, али и поштовања јудејске вере од стране државе. Наиме, у том периоду се дешавало да се неки Јевреји преобрате у хришћанство, што је другима толико сметало, да су чак знали да каменују такве особе. О овоме нам сведоче два закона (CTh 16, 8, 1; 16, 8, 5).

Цар Константинин Еваџију

Јевреји и њихове уважене старице, те њихови папирјарси нека буду обавешћени да уколико се, по објављивању овога закона, неко од њих усуди да најадне каменицама или које каквим предметима оне који су се одлучили од њихове дивље секте и посветили се служби Боју, као што смо упознали да се раније дешавало, такви најадачи биће истога тренутка сачувани заједно са својим саучесницима.

Поврх тога, онај из народа ко би се придружио њима и њиховој секти и заједници, заједно са њима ће бити кажњен.⁴⁶

Цар Константинин Феликсу, ирејоријском ирефекту

Јеврејима је забрањено да узнемиравају оне који си из јудаизма ирешили у хришћанство или да га најадају на било који начин. Онај ко учини суровоно биће кажњен на одговарајући начин.⁴⁷

Такође, будући да је јудејство, као и хришћанство прозелитска религија, они су били дужни да мисионаре. Из тог разлога закон (CTh 16, 9, 1) забрањује да Јеврејин има хришћанина за роба, јер би овај могао да искористи свој положај господара да га преобрати у другу веру. За ову конституцију постоји и друго тумачење, а оно се везује за хришћанско достојанство, јер они не треба да служе онима који су разапели Христа.

Цар Константинин Феликсу, ирејоријском ирефекту

Ако би неки Јеврејин купио и обрезо хришћанској роба или роба било које групе вере, такву особу неће задржати у своме власништву. Али поробљена особа која се у таквој ситуацији нађе и истржи је, добиће слободу.

⁴⁴ Price, R., „The Constantian era in the history of the church“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 37–44 стр., 38

⁴⁵ Velitsianos, J., „Emperor Constantine and the unity of the Church“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 81–89 стр.

⁴⁶ CTh XVI, VIII, I

⁴⁷ CTh XVI, VIII, V

Тумачење: Ако би какав Јеврејин за роба имао њријадника хришћанске или било које групе вере, куйио ѿа и обрезао, ѿакав род ће од ѿої Јеврејина биѿи одузет и биће му даѿа слодога.⁴⁸

Међутим, нису сви донешени закони санкционисали и забрањивали јеврејске радње, него су их и подстицали. Наиме, закони (СТh 16, 8, 2; 16, 8, 3; 16, 8, 4) дају разне привилегије јеврејским свештеницима и ослобађају их од јавних обавеза, што нам сведочи да је држава јако поштовала ову религију.

Цар Консѿанѿин Абливију, ѿреѿоријском ѿрефеѿику

Они који се у ѿѿиѿуносѿи ѿосвеѿе служењу у јеврејским синаѿѿама као ѿаѿријарси и свешѿеници и ѿридруже се ѿреѿоменуѿој секѿи и сѿроводе њихов закон, биће лишени сваке јавне службе која ѿудима ѿријада, као и службе у ѿиѿиѿинама. Такође, ѿакви ѿуди који су уз ѿо и декуриони неће имаѿи ѿраво на службу у ѿарди, будуѿи да неће биѿи у обавези да наѿуѿиѿе своје изабране ѿоложаје. Уз ѿо, они који нису декуриони неће имаѿи ѿраво дадекурионима ѿосѿану.⁴⁹

Цар Консѿанѿин декуриону Келна

Јавним законом доѿуѿиѿамо да се ѿиѿиѿински сенаѿи именује Јевреје за скуѿиѿиѿину ѿиѿиѿине. Али њима за уѿеху нека сваки груѿи или ѿреѿи члан секѿе не буде ѿосѿављени ни за какву јавну службу.⁵⁰

Цар Консѿанѿин свешѿеницима, уѿравниѿељима синаѿѿа, очевима синагога и свима који служе у синагогама

Налажемо да свешѿеници, уѿревиѿељи синаѿѿа, очеви синаѿѿа и сви који у синаѿѿама служе буду лишени јавне службе физичке ѿприроде.⁵¹

Закони о паганима

У овом поглављу ћемо се бавити законима који се односе на пагане. У Теодосијевом кодексу нам је сачувано 3 закона из периода који проучавамо и они се тичу забране разних паганских радњи. Закони говоре против ауспиѿија, паганских свештеника и оних који знају магију, да им се забрањује да је користе под претњом прогона и смрти (СТh 9, 16, 1; 9, 16, 2; 9, 16, 3).

Цар Консѿанѿин Максимусу

Врачевима је сѿроѿо забрањено да долазе на враѿа ѿудима, и било какво ѿријаѿељѿиѿво ће им биѿи ускраћено. Онај (врач) који дође на враѿа груѿоме биће жив сѿаљен, а особа која ѿа је дозвала било наѿовореѿи ѿа или нудеѿи му какве наѿраде биће ѿроѿерена на некакво осѿрво, након ѿиѿо му сва имовина буде одузета. Онај ко жели да ѿроѿоведа своја сујеверја, нека ѿо ради јавно. Онај ко укаже на овакав злочин или злочинца није доуѿник већ ће за своје дело биѿи наѿрађен.⁵²

Цар Консѿанѿин народу

Забрањује се врачевима, ѿаѿанским свешѿеницима (sacerdotes) и свима свикнуѿим на ѿакве ѿроѿоведи и церемоније да долазе ѿудима у долове и ѿрелазе им ѿраѿ ѿозивајуѿи се на

⁴⁸ СТh XVI, IX, I

⁴⁹ СТh XVI, VIII, II

⁵⁰ СТh XVI, VIII, III

⁵¹ СТh XVI, VIII, IV

⁵² СТh IX, XVI, I

иријатиелство. Ономе ко се оіреши о овај закон следује казна. Али онај ко верује да су такав радње добре, нека иде у храмове и свеиине и сироводи своје обичаје и свеииковине, будући да се не забрањује јавно сировођење таквих недела.⁵³

Цар Конѕиантин Басусу, ірадском ірефекту (дејаше ірефектом од 317. до 319. іодине)

Знање оних који ірактикују маіју и који су деловали на шітеу људи и окренули іохлеіи ум врлейних људи диће іравично кажњени најітрожим законима. Али нећемо се ослањати на оішјубе ниіи іомоћ оних из сеоских іодручја да се не би ілашили да ће им кише или ірад униіиіиіи виноіраде, јер се іиме не ікоди никоме, већ ће се сачуваіи божански дарови и ілодови іудскоі іруда.

Тумачење: Врачеви, чаробњаці, іризивачи олуја (malefici, incantatores, immissores) или они који іризивањем демона збуњују іудски ум диће кажњени на сваки моіући начин.⁵⁴

Закони против пагана доносе се у периоду од 319–324. године и доста су условљени историјским околностима које су се збивале тада. Наиме, у том периоду су се одвијале велике битке између цара Константина и Ликинја за Римски престо. Напетост између двојице савладара — Константина и Ликинија је стално расла још од 313. године и били су свесни да ће ускоро доћи дан, када ће морати да се обрачунају, после чега би у царству остао само један владар.

Оно што је разликовало ову двојицу владара јесте то што је Константин био двадесетак година млађи и свој положај је наследио, али је каснијим успесима и деловањима итекако заслужио, док се Ликиније за њега дугим и стрпљивим уздицањем изборио, поседујући квалитете које његов савладар и противник никада није потценио.

Константин први повлачи потез и на челу својих трупа упућује се према Панонији, где га је овај спремно дочекао. До велике битке долази недалеко од Сирмијума, код места Цибала (данашњи Винковци).⁵⁵ Константин успева да победи супарничку војску, а Ликиније процењује да је најбоље да се повуче. Константин креће за њим на исток, како би све окончао, где га Ликиније сачека у Тракији. Код места *Camprus Ardensis*⁵⁶ у новембру 316. се сукобљавају поново, где су се обе војске бориле храбро и истрајно, али није било победника. Постигли су договор да Константину, осим Тракије припадне Балканско полуострво, а да Ликиније задржи источне области заједно са Малом Азијом. Тако је Константин држао две трећине царства, а Ликиније једну, што је било веома задовољавајуће, али не и оно што се желело, да уклони свог непријатеља до краја⁵⁷.

Римско царство је у овом тренутку доживало извесну поделу, јер је прекинут сваки саобраћај између два дела, и сваки владар је доносио законе, који су важили само на територијама под њиховом влашћу. С тим што су ликови обојице владара представљани на новцу и што су им се бисте налазиле заједно у свим градовима, чиме је одржавана танка нит јединства.

Час коначног обрачуна се ближио. Константин, како би ојачао своју војску, је повукао одређен број трупа са доњег Дунава, што су Готи искористили и 323. године упали на територију Римског царства. Нови грађански рат је већ постао изве-

⁵³ СТх IX, XVI, II

⁵⁴ СТх IX, XVI, III

⁵⁵ Ферјанчић, С., *Конѕиантин (306–337)*, Београд, 2013., 99

⁵⁶ Р. Радић, ц.д. 102

⁵⁷ Лактанције, *О смрти іроіонішеља*, XLII

стан и до крваве битке долази у јулу 324. године, где је уз велике жртве на обе стране, Ликиније поражен. Побегло је Константину, део војске пребацио у Малу Азију и заузео град Византион на Босфору. Коначну битку одлучује поморски сукоб, где је уз помоћ ветра Константин победио, када су се Ликинијеви бродови разбијали о стеновите обале. Ликиније је тада побегло у Никомидију, и не могавши ништа друго да учини, јер је сваку битку изгубио, одлучио је да преговара, посредством супруге Констанције, Константинове полусестре, због чега му овај опрашта, прогнавши га у Солун. Ни тада се није смирио, него је опет ковао заверу како би свргнуо Константина, подунивши дунавске трупе, због чега га Сенат осуђује на смрт.

Коначно после осамнаест година тешких превирања и ратовања, Константин Велики постаје једини господар Римске империје.

Остали закони који се тичу религије

На крају ћемо обрађивати законе који се тичу религије уопште, а који се тематски везују за претходно поглавље. Тематика ових закона јесте неважност онога што је под тиранима и варварима учињено. Из периода владавине цара Константина имамо четири закона која се баве овом тематиком и они се првенствено односе на поништавање одлука цара Ликинија (CTh 15, 14, 1; 15, 14, 2; 15, 14, 3; 15, 14, 4).

Цар Константин Константијусу, империјском префекту

Ставља се на знање јавности да се укидају сви уставни закони тирани Лицинијуса и да се поново стави закон и Наши ставови.⁵⁸

Цар Константин свим провинцијама

Иако се ван знања стављају акти тиранина и његових судија, није могуће превагом превагом начини законски донети одлуку или поново дело.⁵⁹

Цар Константин Антиохију, префекту градске управе

Издаје се наређење да се ван знања стави сваки указ императору тиранина који се касније законом, али се не одобрава законитост правичних указа који су у складу са законом.⁶⁰

Цар Константин Сенату

У вези са онима који су смењени указом императору тиранина са положаја Сенатора на нижи положај и додељена им је обавезна јавна служба на месту заповедника бродова, а желе да се врати на положај који им припада рођењем, задовољство нам је да вам делегирамо такву пресуду на поновно размишљање како бисте изабрали оне који су вредни чак да поново постану вашим колегама, у складу са својим империјалним и достојанством које им припада на рођењу. Недолично је да се доношење такве пресуде преустави било коме другом осим Сенату, али градски префект је у обавези да достави имена оних које сматрате вредним постављања на империјално им одузелом положаје, ради одобравања ваше одлуке њиховог именовања.⁶¹

Као што смо у претходном поглављу навели, цар Константин се борио против свог савладара цара Ликинија и морао је себи створити идеолошку подршку, како би народ и војници који га прате видели у њему правог цара, а у Ликинију тирани-

⁵⁸ CTh XV, XIV, I

⁵⁹ CTh XV, XIV, II

⁶⁰ CTh XV, XIV, III

⁶¹ CTh XV, XIV, IV

на. Управо из тих разлога Ликиније је био оптуживан за повратак паганству и за поновну успоставу прогона хришћана.⁶² Из тог разлога је и проглашен за тиранина, као некада Максенције, од којег је цар Константин морао да ослободити свој народ. Конституције изложене у овом поглављу донешене су од 324–326. године, односно непосредно после Ликинијеве смрти и Константиновог проглашавања јединим царем Империје. Ово је био и обичај у Римском царству да се након свргавања неког цара који није био добар, његови кипови поруше, а одлуке и законе које је донео, да се прогласе неважећим. Тако да нам Теодорит Кирски сведочи да након победе тирана Максенција, Максимиана Даје и Ликинија почиње лепо време за Цркву под управом цара Константина.⁶³

Закључак

Из читавог животног дела цара Константина јасно видимо преломне тренутке у његовом животу који су га учинили Великим заштитником Цркве и њеним свецем. Његовим залагањем је завршена тристогодишња епоха гоњења хришћана од стране државе. Хришћанство је коначно признато за дозвољену веру једнаку свим религијама и култовима у држави. Хришћанима се гарантује слобода, а свако ко у хришћанству препозна истиниту веру могао је да му приступи. Хтели би да истакнемо чињеницу да је верска политика цара Константина Великог веома условљена временом у коме је живео. Закони које је доносио већином се тичу повластица хришћанству и Цркви, али ни други нису занемарени, мислећи пре свега на Јевреје. Све негативне појаве које су угрожавале Цркву (пагани, Јевреји и јеретици) су кроз царске конституције били санкционисани и постепено гурани на маргине друштва и државе, док се Цркви омогућио неометан раст и напредак.

Библиографија

Извори

- Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen and P. Meyer, Berlin, 1905.
The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions, translation with commentary, glossary, and bibliography by: C. Pharr, New Jersey, 1952.
 Дамаскин, Јован, *О јересима*, Шибеник, 2012.
 Zosimus, *New History*, London, 1814.
 Јевтић, Атанасије, *Свеишћени канони Цркве*, Београд, 2005.
 Лактанције, *О смрти и пројонителја*, превела: М. Милин, Београд, 2011.
 Памфил, Јевсевије, *Историја Цркве*, Шибеник, 2003.
 Памфил, Јевсевије, *Живот Константина*, Шибеник, 2013.
 Поповић, Р., *Васељенски сабори Први, Други, Трећи и Четврти — одабрана докумената*, Београд, 2012.
 Поповић, Р., *Извори за црквену историју*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006.
 Схоластик, Сократ, *Историја Цркве*, Шибеник, 2002.
 Theodoret of Cyrus, „*The Eccleasical History, Dialogues, and Letters*“, translated with notes by: B. Jakson, u: *Nicene and Post-Nicene Fathers Volume 3, Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus: Historical Writings, etc.*, edited by: P. Schaff and H. Wace, United States of America, 2004., 1–353 стр.

⁶² С. Схоластик, *Историја Цркве*, Шибеник, 2002., I, III

⁶³ Theodoret of Cyrus, „*The Eccleasical History, Dialogues, and Letters*“, translated with notes by: B. Jakson, u: *Nicene and Post-Nicene Fathers Volume 3, Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus: Historical Writings, etc.*, edited by: P. Schaff and H. Wace, United States of America, 2004., 1–353 стр., I, I

Литература

- Adamiak, S., „Constantine, Donatists, and the first intervention of the state in ecclesiastical controversies“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 191–201 стр.
- Boyd, W. K., *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian code*, London, 1905.
- Болотов, В. В., *Историја Цркве у њериогу Васељенских Сабора*, Краљево, 2010.
- Burkhart, J., *Doba Konstantina Velikog*, preveo s nemačkog: D. Janić, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2006.
- Velitsianos, J., „Emperor Constantine and the unity of the Church“, у: *Свети цар Константијин и хришћанство Том I*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 81–89 стр.
- Gardan, G. V., „The relations between Church and State during the 4th Century“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 187–202 стр.
- Gibon, E., *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, Beograd, 2007.
- Гранић, Ф., „Први Васељенски Сабор у Никеји 325. године после Христа“, у: *Бојословље 1 и 2*, Београд, 1988., 277–287 стр.
- Карташов, А., *Васељенски Сабори*, Београд, 2009.
- Christinaki, E., „Constantin the Great „Episkopos ton ekτος“ (Episcopus rerum externarum)“, у: *Свети цар Константијин и хришћанство Том I*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 143–155 стр.
- Мичел, С., *Историја њозној Римској Царсџва 284–641*, превео са енглеског: У. Миливојевић, Београд, 2010.
- Магић, З., „Однос државе и Цркве у периоду одржавања Првог васељенског сабора“, *Свети цар Константијин-историјски и џеолошки асијекџи Миланској едикџи*, Пожаревац, 2013., 83–124 стр.
- Острогорски, Г., *Историја Визанџије*, Београд, 1998.
- Price, R., „The Constantian era in the history of the church“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 37–44 стр.
- Радић, Р., *Константијин Велики надмоћ хришћансџва*, Београд, 2010.
- Saris, P., „Istočno rimsko carstvo od Konstantina do Iraklija (306–641)“, у: *Oksfordska istorija Vizantije*, priredio: S. Mango, Beograd, 2004.
- Сајловић, М., *Милански едикџи у контексџу реформи 3. и 4. века*, Београд, 2011.
- Сајловић, М., „Хришћанска мотивација законодавства цара Константина“, у: *Црква у доба светџој цара Константијина Великој — зборник радова међународној научној скуџи*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 39–55 стр.
- Успенски, Ф., *Историја Визанџијској Царсџва од 6. до 9. века*, превео: З. Буљугић, Београд, 2000.
- Ферјанчић, С., *Константијин (306–337)*, Београд, 2013.
- Herrmann-Otto, E., „The Constantinian legislation on slavery and manumission: reasons and reactions“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 341–357 стр.
- Седам стџудова џремудростџи, Историја Васељенских Сабора*, превео и приредио: М. М. Станковић, Београд, 2004.
- Velika povjest Crkve*, „Od praopćine do ranokrććanske velectrkve“, I svezak, uredjuje: H. Jedin, Krććanska sadašnjost, Zagreb, 2001.